د افغانستان اسلامي جمهوریت
د لوړو زده‌کړو وزارت
د خصوصي پوهنتونونو ریاست

سلام پوهنتون
د شرعیاتو او قانون پوهنځی
د فقه او قانون د ماسترۍ پروګرام

په غایب باندې د قضاء حکم

د اسلامي فقهې او د افغانستان د نافذه قوانینو په رڼا کې

د ماسترۍ رساله

څېړونکی: رفیع الله احمدي

لارښود استاد: پوهندوی دکتور نجیب الله صالح

کال: ۱۳۹۷ ل

د افغانستان اسلامي جمهوریت
د لوړ زده کړو وزارت
د خصوصي پوهنتونونو
ریاست

سلام پوهنتون
د شرعیاتو او قانون پوهنځی
د فقه او قانون ماسترۍ پروګرام

په غائب باندې د قضاء حکم
د اسلامي فقهې او د افغانستان د قوانینو په رڼا کې

د ماسترۍ رساله

محصل: رفیع الله احمدي

لارښود استاد: پوهندوی دکتور نجیب الله (صالح)

کال: ۱۳۹۷هـ ش

بسم الله الرحمن الرحيم

سلام پوهنتون

د شرعیات اوقانون پوهنځی

د فقه اوقانون دیپارتمنټ

د ماسترۍ بورډ

تـــصـديـق نـــامــــه

ښاغلی رفیع الله د گل احمد زوی د ID: SH-MSF-94-088 نمبر لرونکی، د فقه اوقانون د دریمې دورې محصل د ماسترۍ مرحلې رساله چې عنوان یې: به غالب بانډی د قضاء حکم د اسلامی فقه او د افغانستان د قوانینو په رڼا کې د یکشنبې ورځ په ۸ / ۹ /۱۳۹۷هـ ل نېټه یې په بریالیتوب سره دفاع کړه او د حکم پلاوي د ارزوني پر اساس د ۹۳ (نمرو په عدد) دوه نوی (نمرو په حروفو) مستحق وګرځید، له الله تعالی څخه ورته د لازیاتي بریا غوښتونکي یو.

د حکم پلاوي اعضاء :

شمېره	داستاذ نوم	عضویت	لاسلیک
۱	دکتور رفیع الله عطاء	دحکم پلاوي عضو	
۲	دکتور محمد سلیم مدنی	د حکم پلاوي عضو	
۳	دکتور نجیب الله صالح	لارښود او دحکم پلاوي مشر	

دماسترۍ د بورډ آمر .... علمی مرستیال ....

د بحث لنډيز

د دې څېړنې هدف دا دی چې د فقهاوو په اصطلاح کې د غائب پېژندنه او د غيبوبت ضوابط روښانه کړي ، د فقهاوو مذهبونه ، اقوال او دلائل راټول او مناقشه يې کړي تر څو غوره نظر پکې پيدا شي.

او همدارنګه به روښانه شي چې د افغانستان په محاکمو کښې د افغانستان د نافذه قوانينو په رڼاکښې دغايب اړوند اجراآت په جزايي قضاياوو کې د طرفينو د حضور او غياب په اړوند د جزايی اجراآتو په قانون کې ،او په مدنی او شخصی احوالو (کورنيو قضاياوو) کې د مدني محاکمو د اصولو په قانون کې ،او همدارنګه په تجارتي قضاياوو کې د تجارتي محاکمو د اصولو په قانون کې څرنګه اجراکيږی .

د دغه څيړنې په ترځ کې به داهم روښانه شی چې په دې اړه فقهاء دوه نظرونه لري:

لومړی نظر: په غائب باندې په مطلق ډول د فيصلې کولو منع: که هغه په حقوق الله کې وي او که په حقوق العباد کې وي ، تر څو چې پخپله حاضر شي او يا يې وکيل حاضر شي. دا د احنافو او سلفو د يوې ډلې فقهاوو او قاضيانو نظر دی.

دويم نظر: پر غائب باندې د قضاء جواز: چې د دې نظر خاوندان بيا په درې برخو ويشل شوي دي:

لومړۍ برخه: يوازې په حقوق العباد کې پر غائب باندې د قضاء کولو د جواز قائلين چې دا د ډېرو فقهاوو ، د صحابه وو د قاضيانو او تر هغوی وروسته د تابعينو نظر دی او همدا د مالکيانو او حنبليانو قول دی او د شوافعو په اند ظاهر قول هم دی او د جمهورو په قول مشهور دی.

دويمه برخه: هغه علماء دي چې په ټولو حقوقو کې پر غائب باندې د فيصلې کولو پر جواز قائل دی ، که حقوق الله وي او که حقوق العباد. دا د ځينو شوافعو او ابن حزم ظاهري[1] قول دی.

دريمه برخه: هغه علماء دي چې له عقوباتو پرته په حقوق الله او حقوق العباد ټولو کې په غائب باندې فيصله کول جائز ګڼي ؛ خو په عقوباتو کې پر غائب فيصله کول نه جائز کوي که عقوبت د الله ﷻ حق وي او که د بنده حق وي ، چې دا د ځينو نورو شوافعو قول دی.

---

[1] : پوره نوم يې أبو مُحَمَّد ، علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الظاهري دی ، په ۳۸۴ هـ کې په اندلس کې زيږېدلی دی ، د خپل عصر ښه عالم ؤ ، ابن حزم وزير ؤ او بيا يې وزارت پرېښود علم او تأليف ته يې مخه کړله ، نوموړی فقيه ؤ او د کتاب او سنتو څخه د اهل الظاهر په طريقه استنباط کوي ، مشهور تأليفات يې " المحلی " په فقه کې ، " الإحكام في أصول الأحكام " په اصول فقه کې او " طوق الحمامة " د أدب په برخه کې دی ، په ۴۵۶ هـ کې وفات شوی دی. وګوره [الأعلام للزركلي: ج ۵ ، ص ۵۹] او [الموسوعة الفقهية: ج ۱ ، ص ۲۱۲] ، الموسوعة الأعلام: موقع وزارة الاوقاف المصرية ، ج ۱ ، ص ۱۲۴

له دې سره د دلائلو له مناقشې او څېړنې وروسته مې د څېړنې په جريان کې دا خبره ښکاره کړې ده چې دويم نظر کوم چې په غائب باندې د فيصلې او حکم کولو د جواز قائل دي ، غوره دی ، او په دې قول کې بيا د جمهورو قول غوره شوی دی ، چې يوازې په حقوق العباد کې پر غائب باندې د قضاء حکم جائز ګڼي او په حقوق الله کې يې جائز نه ګڼي.

پر دې سربېره ، په دغه څېړنه کې مې د مالي او جنائي دعوی ډولونه په تفصيل سره روښانه کړي دي ، د کومو دعوو قائمول چې پر غائب باندې جائز وي او د (اجرائيوي او موضوعي) حقوقو بيان هم پکې شوی دی چې له مدعي او مدعی عليه (غائب) سره تړاو لري او په ځانګړي ډول کله چې يو شخص راشي او پر دعوی يا بينه و (ګواهان) باندې نيوکه وکړي او طعن (تور يا تهمت) پرې ووايي.

په دې څېړنه کې مې ټينګار کړی دی چې ټولو فقهاوو د حقوقو د خونديتوب ، د انصاف راوستلو او ټولو خصومو ته دحق ترلاسه کولود زمينې برابرولو هڅه کړې تر څو د مدعي او مدعی عليه تر منځ انصاف وشي که هغه حاضر وي او که غائب.

همدا راز د څېړنې په جريان کې مې روښانه کړې ده چې پر غائب د قضاء په اړه معاصر اجتهادونه او قضائي نظامونه په ډېرو مسائلو او محاورو کې له هغه مسائلو سره همغږي دي چې مسلمانانو پرې څو پېړۍ مخکې عمل کاوه .

لیکلړ

سرلیک **مخګڼه**

ســـــریزه .... Error! Bookmark not defined.

د بحث اهداف:---Error! Bookmark not defined.

د موضوع د غوراوي لامل ، اهمیت او ضرورت:------------------------------Error! Bookmark not defined.

د مسئلې طرح او د تحقیق اصلي سوالونه: --------------------------------Error! Bookmark not defined.

په اوسني حالت کې د موضوع اړوند نظریاتي اختلاف او تحقیقاتي خلا:----Error! Bookmark not defined.

د موضوع د تحقیق اړتیا:--Error! Bookmark not defined.

د موضوع احتمالي ، نظري او عملي فواید:---------------------------------Error! Bookmark not defined.

د موضوع په تړاو له دې وړاندې لیکل شوې څېړنې او مقالې: ---------------Error! Bookmark not defined.

د لیکنې کړنلاره (میتود) :---Error! Bookmark not defined.

د موضوع د جوړښت پلان (خطة البحث) : ----------------------------------Error! Bookmark not defined.

تمهـید .... Error! Bookmark not defined.

د موضوع اړوند اصطلاحاتو څېړنه .... Error! Bookmark not defined.

د قضاء تعریف او پېژندنه: ---Error! Bookmark not defined.

د قضاء مشروعیت او ورته اړتیا:--Error! Bookmark not defined.

لومړی فصل

پر غائب باندې د فیصلې په اړه د فقهاوو نظرونه ، دلیلونه ، مقارنه او ترجیح

لومړی مبحث:پر غائب د فیصلې د ناروا والي نظر او د هغې دلائل ---------Error! Bookmark not defined.

دویم مبحث: پر غائب باندې د فیصلې د جواز نظر او دلائل ---------------Error! Bookmark not defined.

دریم مبحث: د تېر شویو دواړو نظریو ترمنځ موازنه او ترجیح---------------Error! Bookmark not defined.

دویم فصل

په غایب باندې د قضا اړوند احکام

لومړی مبحث: هغه غایب چې حکم پرې کیدی شي ------------------------Error! Bookmark not defined.

دویم مبحث: د جایزې دعوی ډولونه ، اجراآت او د اثبات طریقې....................... Error! Bookmark not defined.

لومړی مطلب: په غایب باندې د جایزې دعوی ډولونه: ---------------------Error! Bookmark not defined.

دویم مطلب: په غایب د دعوی جارې کېدل:--------------------------------Error! Bookmark not defined.

دریم مطلب: په غایب د دعوی د اثبات طریقې: ---------------------------Error! Bookmark not defined.

دریم مبحث: په غایب باندې د دعوی په صورت کې د مدعي لپاره حکم .... Error! Bookmark not defined.

څلورم مبحث: د غائب د حاضرېدو پر مهال د هغه حقوق .... Error! Bookmark not defined.

لومړی مطلب: د دعوی په دفع کې د غایب د حق ثبوت: -------------------Error! Bookmark not defined.

دویم مطلب: غایب ته دګواهانو نومونه او ځیني صفتونه اعلامول:---------Error! Bookmark not defined.

دریم مطلب: غایب ته د مدعی به واپس کول کله چې دعوی ساقطه شي: -Error! Bookmark not defined.

دریم فصل

د غائب اړوند احکام د افغانستان د نافذه قوانینو په رڼا کې

لومړی مبحث: په جزایي قضایاؤ کې په غائب باندې د قضاء حکم----------Error! Bookmark not defined.

په جزایی قضایاو کې په محکمه کې د ذیدخلو اشخاصو حاضریدل ---------Error! Bookmark not defined.

دویم مبحث: په مدني ، تجارتي ، کورني او د عامه حقوقو په قضایاؤ کې په غائب باندې د قضاء حکم----- Error! Bookmark not defined.

لومړی مطلب: په مدني قضایاؤ کې په غائب باندې د قضاء حکم: ----------Error! Bookmark not defined.

دویم مطلب: په تجارتي قضایاؤ کې په غائب باندې د قضاء حکم:----------Error! Bookmark not defined.

دریم مطلب: په شخصیه احوالو یا کورني قضایاؤ کې په غائب باندې د قضاء حکم: -- Error! Bookmark not defined.

پایــله 5

وړاندیزونه 7

فهرستونه .... Error! Bookmark not defined.

د قرآن کریم د آیتونو لړلیک .... Error! Bookmark not defined.

د نبوي احادیثو لړلیک .... Error! Bookmark not defined.

دشخصتونو لړلیک .... Error! Bookmark not defined.

د مأخذونو لړلیک 9

پـایــله

د دې بحث مهم معلومات او نتایج په راتلونکو نکتو کې خلاصه کوم:

اول: د دې بیان چې قضا په فقه کې: الزام د قاضي دی مکلف لره پخپل ځان ، مال حقوقو ، او نورو سره په اړیکو کې ، او دا د الله ﷻ غوره عبادت دی. او د حاضرو او غایبو خلکو په شخړو کې د ډېر اهمیت درلودلو له امله ټولنې له قضا څخه مستغنی کیدي نه شي.

دویم: د دې څېړنې په فقهي برخه کې له غایب څخه مقصد مدعی علیه خصم دی چې د محکمې اړوند سیمه کې موجود وي پټ وي ، او یا راتللی نه شي ، او د چا وس پرې نه کېږي ، او یا داچې د محکمې له اړونده سیمې څخه د لمانځه د قصر په اندازه لرې مسافه کې وي ، په قول راجح کې.

دریم: په غایب باندې حکم کول د فقهاو ترمنځ اختلافي مسئله ده چې د تحقیق نه بعد معلومه شوه چې په دې اړه دوه نظرونه شتون لري.

اوله نظریه: دا باحث او جواز ده: چې په دې کې درې فرعی نظرونه دي.

اول: یوازې د خلکو په حقوقو کې روا دی ، د الله ﷻ د حقوقو نه په غیر ، چې په دې باندې د صحابه کرامو جمهورو فقهاو او قضاتو ، او تابعینو قول کړی دی ، او د مالکیانو او حنبلیانو مذهب دی او د شوافعو په نزد هم ظاهره ده.

دویم: په ټولو حقوقو کې جائز دي ، که د الله ﷻ حق وي او که د خلکو وي ، او دا د ځینو شوافعو ، او ابن حزم وینا ده.

دریم: د الله ﷻ او خلکو په ټولو حقوقو کې جائز دی ، پغیر د عقوبت څخه او دا د نورو شافعیانو قول دی.

څلورم: په څېړنه کې د موضوع اړونده د ټولو فقهاو د دلایلو پوره پلټنه شوې ده لکه چې د اړونده اعتراضونو او جوابونو بیان تصنیف ، ترتیب ، تعلیق او زیادت ورباندې زما د معلوماتو مطابق د څېړنې په جریان کې وشو.

پنځم: د دې څېړنې په فقهي برخه کې په غایب باندې حکم د جواز قول ته ترجیح ورکړ شوې او غوره شوي دی چې دویمه نظریه ده ، او یوازې په هغه مالونو او حقوقو پورې مقید شوي دی چې په خلکو پورې اړوند وي ، د الله ﷻ له حقوقو نه پغیر ، او دا هغه قول دی چې د صحابه کرامو زیاتره فقهاؤ په تاکید او اتفاق او حرص د ټولو فقهاؤ سره د تعدد د نظریاتو چې د خلکو د حقوقو د حفاظت او ملاتړ ، او د عدل د تحقق ، او کافي فرصتونو ورکولو ټولو د خلکو ته که مدعیان وي او که مدعي علیهم وي ،

حاضر وي او که غایب وي تو جه کړې ده.

شپږم: په دغه څېړنه کې د مختلفو فقهاؤ د ویناؤ پر اساس د راجح اقوالو په ښودلو کې د هغه دعواؤ چې په غایب باندې یې اقامه کول جایز دي او د هغه دعواؤ چې په غایب باندې یې اقامه کول ناجایز دي پوره کوښښ شوی دی.

اووم: په څېړنه کې په غایب د دعوی قایمول.

اتم: په دې څېړنه کې د افغانستان د نافذه قوانینو په رڼا کې د دعواؤ په ټولو انواعو (که حق الله وي او که حق العبد ، که جزایي وي او که حقوقي) کې ، په غائب باندې د قضاء حکم او د غائب د احضار ، جلب ، د حکم د ابلاغ او نور اجراآت او کړنې روښانه او جوت شوي دي.

وړاندیزونه

1. ځرنګه چې د دغه موضوع په هکله تر اوسه کومه هر اړخیزه څېړنه نده تر سره شوې نو د دغه علمي تیزس څخه دې د هېواد په محاکماتو کې استفاده وشي.

2. ځرنګه چې د غائب د خبرولو ستونزې موجودې دي ، د جلب او احضار شعبه دې فعاله شي او غائب شخص که هغه د هېواد په داخل کې وي او که په خارج کې وي ، په ممکنه وسایلو دې خبر شي.

3. د قضیې د طرفینو په درست ډول خبرول: لکه څنګه چې د افغانستان په نافذه قوانینوکی د ولایتونو د امنیه قومندانیو په چوکاټ کې د جلب او احضار د شعبو یادوونه شوې ده خو عملا په تشکیل کې شتون نلري ، کله چې د محاکمو څخه امنیه قومنداه نۍ ته قضیه د طرف د احضار په غرض جلب ورځي نو هغه نه اخبار کوي او نه بېرته محاکمو ته اطمنان ورکوي چې په دې ډول سره طر ف د قضیې د خپلې دعوی څخه بې خبر پاتې کیږي او مقابل لوری یې د دعوی په حل او فصل باندې ټینګار کوي.

نو د جلب او احضار شعبې تشکیل باید عملا احیا شي او د افغانستان د کورنیو چارو د وزارت د دې لپاره په خپل تشکیل کی باید ځای ورکړي تر څو د قضیې طرف که په داخل د هېواد کې وی ، او که په خارج د هېواد کې وي په درست شکل سره د خپلې دعوی او قضیې څخه خبر شي او په خپل وخت سره محاکمو ته رسیده ګي وکړي.

4. د ټولنې عامه پوهاوی: د ټولنې افراد باید د مختلفو لارو لکه رادیو ، تلویزیون ، اخبار ، مجلې ، ورکشاپونه ، سیمینارونه ، او نورو لارو څخه د محاکمو په اجراآتو باندې وپوهول شي تر څو په خپل وخت د خپلې دعوی د حل او فصل لپاره حاضر شي او مقابل لوری او ذیربط ارګانونه د سردردۍ څخه خلاص ، او د دعوی حل او فصل ټال نشي. او که چېرته د دعوی لوری محکمې ته په خپل وخت او زمان سره حاضر نه شي ، نو محکمه یې په غیاب کې د نافذه قوانینو د لارښوونې سره سم کړنې او اجراآت کوي او خپل تصمیم نیسي.

5. د کمیشنکارانو او دلالانو ورکول او په ادارو کې نه پرېښودل: په ټولنه کې یو تعدد خلک چې د محاکمو اجراآتو باندې پوه وي رسمي د وکالت سند هم نلري خو د عامه خلکو قضایاوې په پیسو باندې په اجاره نیسي او ډېرې پیسې ترې اخلي دغه خلک د قضیو خاوندانو ته ډېری وخت فریب او دوکه ورکوي ، هم ترې په مختلفو نومونو پیسې اخلي او هم یې د قضیې مخې بیول د مختلفو

اسبابو په وجه و وسې نه وي پوره نو د دې لپاره د دعوی د لوري لخوا يې اخيستې پيسې حيف و ميل کوي او حضم کوي وي نو د دعوی لور ته وايې چې ته خلاص يې زه ستا په غياب کې ټولې کړنې اجراء کووم ، ته مطمئن اوسېږه نو په دې ډول د دعوی لوری د دغه فريبکارانو د فريب او دوکې په اساس د خپلې قضيې نه بې خبره پاتې وي او محاکم يې په غياب کې د قانون مطابق اجراآت کوي.

6. ډېری هېودوال چې د جګړو او ستونزو په اساس د هېواد څخه بهر نورو هېوادونو ته تللي دي او ملکيتونه يې دلته پاتې دي د هغوی د غيابت په ګټې اخيستلو سره يو تعداد ظالمو اشخاصو د هغوی ملکيتونه غصب کړيدي کله چې هغوی بېرته خپل هېواد ته راستنيږي او د ملکيت دعوی کوي نو دغه زورواکي دغه شخص په مرګ تهديد کوي او هغه شخص بېرته خارج ته ځي او محاکم بيا په غياب کې اجراآت کوي نو دا دولت وظيفه او وجيبه ده تر څو نا امني او زورواکي خاتمه کړي او د عدالت تطبيق ته زمينه برابره کړي.

7. اداري فساد بله هغه ستونزه ده چې ډېری وخت د دعوی لوری د دعوی مخې ته بيولو څخه غائبوي ، ځکه ډېری وخت دولتي دوائرو ته د ستونزې د حل د ورتللو په موخه هېوادوالو ته د ستونزو د حل پر ځای بلا نورې ستونزې د شخصی منفعت او ګټې تر لاسه کولو په غرض د عامه خدمتونو مؤظفين ايجاده وي نو په دغه وخت کې هغه ځان غائبوي او محاکمې يې بيا په غياب کې اجراآت تر سره کوي نو دا هم د دولت مکلفيت دی چې د اداري فسار سره شروع کړې مبارزه لا چټکه او تېزه کړي تر څو په دې ډول د عدالت ښه تطبيق ته زمينه برابره کړي.

8. د افغانستان نافذه قوانين په استثنا د ځينو قوانينو څخه چې اوس وخت کې جوړ شوي دي ، نور اکثره قوانين چې څو لسيزې مخکې جوړ شوي دي چې ځينو قوانينو د همغه وخت راهيسې يو سلسله خلاوې درلودلې چې دوخت په تېرېدو او د حالاتو او شرايطو په بدلېدو سره د اوسني وخت جوابګوی ندي او عدلي ارګانونه يې د يو لړ ستونزو سره مخ کړي دي ، نو دې ته ضرورت ليدل کيږي چې قوانين يو ځل بيا د سره وليدل شي ، خلاوې په تعديل سره بشپړ شي او يا له سره نوي ښه قوانين تدوين شي.

د مأخذونو لړلیک

1. قـرآن کریـم

تفاســــــــیر

2. **د قرآنکریم په پښتو ژباړه:** مولوی قیام الدین "کشاف" ، د افغانستـــان د اســـلامي جمهوریت د علماؤ د سرتاسري شورا رئیس

3. **عزیزُ التفاسیر:** أبو حذیفه مولوی سلطان عزیز "عزیز" ، ناشر دارالکنوز العلمیة

احادیث، فقهي کتابونه او نور مصادر او مراجع:

4. **صحیح البخاري:** لأبو عبدالله مُحَمَّد بن اسماعیل البخاري الجعفي ، ناشر ، دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانیة بإضافة ترقیم ترقیم مُحَمَّد فؤاد عبد الباقي) ، لومړی چاپ ، ۱۴۲۲ هـ

5. أبو عبدالله مُحَمَّد بن اسماعیل البخاري الجعفي ، **صحیح البخاري**، ناشر ، دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانیة بإضافة ترقیم ترقیم مُحَمَّد فؤاد عبد الباقي) ، لومړی چاپ ، ۱۴۲۲ هـ

6. **صحیح المسلم:** للامام مسلم أبو الحسن بن الحجاج النیشاپوری ، المتوفی سنة ۲۶۱ هـ

7. **سنن ابن ماجه:** أبو عبد الله مُحَمَّد بن یزید القزویني ، المتوفی سنة ۲۷۳ هـ ، ناشر ، دار الرسالة العالمیة ، لومړی چاپ ، ۱۴۳۰ هـ

8. **سنن أبي داود:** لأبو داود سلیمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشیر بن شداد بن عمرو الأزدي السِّجِسْتاني ، المتوفی سنة ۲۷۵ هـ ، ناشر ،المکتبة العصریة ، صیدا - بیروت

9. **سنن النسائی:** لحافظ بی عبدالرحمن احمد بن شعیب بن علی ابن سنان النسائي ، المتوفی ۳۰۳ هـ

10. **سنن الترمذي:** لمحمد بن عیسی بن سَوْرة بن موسی بن الضحاك ، الترمذي ، أبو عیسی ، المتوفی سنة ۲۷۹ هـ ، ناشر ، دار الغرب الإسلامي – بیروت ، ۱۹۹۸ م

11. **مسند الإمام أحمد بن حنبل:** لأبو عبد الله أحمد بن مُحَمَّد بن حنبل بن هلال بن أسد الشیباني ، المتوفی سنة ۲۴۱ هـ ، ناشرو موسسة الرسالة ، لومړی چاپ ، ۱۴۲۱ هـ

12. **سبل السلام شرح بلوغ المرام:** لمحمد بن إسماعیل بن صلاح بن مُحَمَّد الحسني ، الکحلاني ثم

الصنعاني ، أبو إبراهيم ، عز الدين ، المعروف كأسلافه بالأمير ، المتوفى سنة ١١٨٢ ھ

13. **سنن الدارقطني**: لأبوالحسن علي بن عمر بن أحمد بن مهدي بن مسعود بن النعمان بن دينار البغدادي الدارقطني ، المتوفى سنة ٣٨٥ھ ، ناشر ، مؤسسة الرسالة ، بيروت – لبنان ، لومړی چاپ ، ١٤٢٤ ھ

14. **المستدرك على الصحيحين**: لأبوعبد الله الحاكم مُحَمَّد بن عبد الله بن مُحَمَّد بن حمدويه بن نُعيم بن الحكم الضبي الطهماني النيسابوري المعروف بابن البيع ، المتوفى سنة ٤٠٥ ھ ، ناشر ، دار الكتب العلمية – بيروت ، لومړی چاپ ، ١٤١١ ھ

15. **بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع**: لعلاء الدين أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني الحنفي ، المتوفى سنة ٥٨٧ ھ ، ناشر ، دار الكتب العلمية ، دويم چاپ ، کال ١٤٠٦ ھ

16. **القاموس المحيط**: لمجد الدين أبو طاهر مُحَمَّد بن يعقوب الفيروزآبادى ، المتوفى سنة ٨١٧ ھ ، ناشر ، مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر والتوزيع ، بيروت – لبنان ، اتم چاپ ، کال ١٤٢٦ ھ

17. **لسان العرب**: لمحمد بن مكرم بن منظور الأفريقي المصري ، ناشر: دار صادر – بيروت ، لومړی چاپ

18. **مغني المحتاج إلى معرفة معاني ألفاظ المنهاج**: لشمس الدين ، مُحَمَّد بن أحمد الخطيب الشربيني الشافعي ، المتوفى سنة ٩٧٧ ھ ، ناشر ، دار الكتب العلمية ، لومړی چاپ ، کال ١٤١٥ ھ

19. **تبصرة الحكام في أصول الأقضية ومناهج الأحكام**: لابراهيم بن علي بن مُحَمَّد ، ابن فرحون ، برهان الدين اليعمري ، المتوفى سنة ٧٩٩ ھ ، ناشر ، مكتبة الكليات الأزهرية ، لومړی چاپ ، کال ١٤٠٦ھ

20. **رد المحتار على الدر المختار**: لابن عابدين ، مُحَمَّد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي ، المتوفى سنة ١٢٥٢ھ ، ناشر ، دار الفكر-بيروت ، دويم چاپ ، ١٤١٢ ھ

21. **الفتاوى الهندية**: لجنة علماء برئاسة نظام الدين البلخي ، ناشر ، دارالفكر ، دويم چاپ ، ١٣١٠ ھ

22. **الاختيار لتعليل المختار**: لعبدالله بن محمود بن مودود الموصلي البلدحي ، مجد الدين أبو الفضل الحنفي ، المتوفى سنة ٦٨٣ھ ، ناشر ،مطبعة الحلبي - القاهرة وصورتها دار الكتب العلمية - بيروت ، وغيرها ، د چاپ کال ١٣٥٦ ھ

23. **المغني لابن قدامة**: لأبومُحَمَّد موفق الدين عبد الله بن أحمد بن مُحَمَّد بن قدامة الجماعيلي المقدسي ثم الدمشقي الحنبلي ، الشهير بابن قدامة المقدسي ، المتوفى سنة ٦٢٠هـ ، ناشر ، مكتبة القاهرة ، د چاپ كال ١٣٨٨هـ
24. **فتح الباري شرح صحيح البخاري**: لأحمد بن علي بن حجر أبو الفضل العسقلاني الشافعي ، ناشر ، دار المعرفة- بيروت ، ١٣٧٩ هـ
25. **بداية المجتهد ونهاية المقتصد**: لأبو الوليد مُحَمَّد بن أحمد بن مُحَمَّد بن أحمد بن رشد القرطبي الشهير بابن رشد الحفيد ، المتوفى سنة ٥٩٥ هـ ، ناشر ، دار الحديث – القاهرة ، د چاپ كال ١٤٢٥ هـ
26. **القوانين الفقهية**: لأبو القاسم ، مُحَمَّد بن أحمد بن مُحَمَّد بن عبد الله ، ابن جزي الكلبي الغرناطي ، المتوفى سنة ٧٤١ هـ
27. **البحر الرائق شرح كنز الدقائق**: لزين الدين بن إبراهيم بن مُحَمَّد ، المعروف بابن نجيم المصري ، المتوفى سنة ٩٧٠هـ ، ناشر ، دار الكتاب الإسلامي ، دويم چاپ
28. **جواهر العقود ومعين القضاة والموقعين والشهود**: لشمس الدين مُحَمَّد بن أحمد بن علي بن عبد الخالق ، المنهاجي الأسيوطي ثم القاهري الشافعي ، المتوفى سنة ٨٨٠ هـ ، ناشر ، دار الكتب العلمية بيروت – لبنان ، لومړى چاپ ، ١٤١٧ هـ
29. **جمع الفوائد من جامع الأصول ومجمع الزَّوائِد**: لمحمد بن مُحَمَّد بن سليمان بن الفاسي بن طاهر السوسي الردواني المغربي المالكي ، المتوفى سنة ١٠٩٤هـ ، ناشر: مكتبة ابن كثير ، الكويت - دار ابن حزم ، بيروت ، لومړى چاپ ، ١٤١٨ هـ
30. **التقييد والإيضاح شرح مقدمة ابن الصلاح**: لأبو الفضل زين الدين عبد الرحيم بن الحسين بن عبد الرحمن بن أبي بكر بن إبراهيم العراقي ، المتوفى سنة ٨٠٦ هـ ، ناشر ، مُحَمَّد عبد المحسن الكتبي صاحب المكتبة السلفية بالمدينة المنورة ، لومړى چاپ ، ١٣٨٩ هـ
31. **الإحكام في أصول الأحكام**: لأبو الحسن سيد الدين علي بن أبي علي بن مُحَمَّد بن سالم الثعلبي الآمدي ، المتوفى سنة ٦٣١ هـ ، ناشر ، المكتب الإسلامي ، بيروت- دمشق- لبنان
32. **قواعد التحديث من فنون مصطلح الحديث**: لمحمد جمال الدين بن مُحَمَّد سعيد بن قاسم الحلاق القاسمي ، المتوفى سنة ١٣٣٢ هـ ، ناشر ، دار الكتب العلمية -بيروت-لبنان
33. **مسند البزار المنشور باسم البحر الزخار**: لأبوبكر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق بن خلاد بن

عبيد الله العتكي المعروف بالبزار ، المتوفى سنة ٢٩٢ ھ ، ناشر ، مكتبة العلوم والحكم - المدينة المنورة ، لومړی چاپ ، ٢٠٠٩ م

34. **البحر الزخار الجامع لمذاهب علماء الأمصار**: لأحمد بن قاسم العنسي الصنعاني – زيدية ، ناشر ، مكتبة اليمن ، ناشر او د كتاب د مرجع مصدر ، موقع الإسلام ، http://www.al-islam.com

35. **شرح القواعد الفقهية**: لأحمد بن الشيخ مُحَمَّد الزرقا [١٣٥٧ھ] ، ناشر ، دار القلم - دمشق / سوريا ، دويم چاپ ، ١٤٠٩ ھ

36. **المبدع في شرح المقنع**: لأبراهيم بن مُحَمَّد بن عبد الله بن مُحَمَّد ابن مفلح ، أبو إسحاق ، برهان الدين ، المتوفى سنة ٨٨٤ھ ، ناشر ، دار الكتب العلمية ، بيروت – لبنان ، لومړی چاپ ، ١٤١٨ ھ

37. **فتح القدير**: لكمال الدين مُحَمَّد بن عبد الواحد السيواسي المعروف بابن الهمام ، المتوفى سنة ٨٦١ ھ ، ناشر ، دار الفكر

38. **مَجْمَعُ الزَّوَائِدِ وَمَنْبَعُ الفَوَائِدِ**: لأبوالحسن نور الدين علي بن أبي بكر بن سليمان الهيثمي ، المتوفى سنة ٨٠٧ھ ، ناشر ، دَارُ المَأْمُون لِلتُّرَاثِ

39. **الأحكام السلطانية**: لقاضي أبو يعلى ، مُحَمَّد بن الحسين بن مُحَمَّد بن خلف ابن الفراء (المتوفى : 458ھ) ، ناشر ، دار الكتب العلمية - بيروت ، لبنان ، دويم چاپ ، ١٤٢١ ھ

40. **نهاية المحتاج إلى شرح المنهاج**: لشمس الدين مُحَمَّد بن أبي العباس أحمد بن حمزة شهاب الدين الرملي ، المتوفى سنة ١٠٠٤ھ ، ناشر ، دار الفكر ، بيروت ، د ١٤٠٤ ھ كال آخرنى چاپ

41. **تبيين الحقائق شرح كنز الدقائق وحاشية الشِّلْبِيِّ**: لعثمان بن علي بن محجن البارعي ، فخر الدين الزيلعي الحنفي ، المتوفى سنة ٧٤٣ ھ ، ناشر ، المطبعة الكبرى الأميرية - بولاق ، القاهرة ، لومړی چاپ ، ١٣١٣ ھ

42. **معالم السنن، وهو شرح سنن أبي داود**: لأبو سليمان حمد بن مُحَمَّد بن إبراهيم بن الخطاب البستي المعروف بالخطابي ، المتوفى سنة ٣٨٨ ھ ، ناشر ، المطبعة العلمية ، حلب ، لومړی چاپ ، ١٣٥١ ھ

43. **مجموع الفتاوى**: لتقى الدين أبو العباس أحمد بن عبد الحليم بن تيمية الحراني ، المتوفى سنة ٧٢٨ ھ ، ناشر ، مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف ، المدينة النبوية ، المملكة العربية السعودية ، ١٤١٦ھ

44. **حاشية الروض المربع شرح زاد المستقنع**: لعبدالرحمن بن مُحَمَّد بن قاسم العاصمي الحنبلي النجدي ، المتوفى سنة ١٣٩٢هـ ، لومړی چاپ ، ١٣٩٧ هـ
45. **حاشية العدوي على شرح كفاية الطالب الرباني**: لأبو الحسن, علي بن أحمد بن مكرم الصعيدي العدوي ،نسبة إلى بني عدي ، بالقرب من منفلوط ، المتوفى سنة ١١٨٩هـ ، ناشر ، دار الفكر – بيروت ، د چاپ كال ١٤١٤ هـ
46. **كشاف القناع عن متن الإقناع**: لمنصور بن يونس بن صلاح الدين ابن حسن بن إدريس البهوتى الحنبلى ، المتوفى سنة ١٠٥١هـ ، ناشر ، دار الكتب العلمية
47. **الذخيرة**: لأبوالعباس شهاب الدين أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن المالكي الشهير بالقرافي ، المتوفى سنة ٦٨٤هـ ، ناشر ، دار الغرب الإسلامي- بيروت ، لومړی چاپ
48. **القاموس الفقهي لغة و اصطلاحا**: لسعيدي ابو حبيب ، د چاپ كال ١٤٢٤ هـ ، دمشق ، سوريه
49. **أسنى المطالب في شرح روض الطالب**: لزكريا بن مُحَمَّد بن زكريا الأنصاري ، زين الدين أبو يحيى السنيكي ، المتوفى سنة ٩٢٦ هـ) ، ناشر ، دار الكتاب الإسلامي
50. **فتاوى الرملي**: لشهاب الدين أحمد بن حمزة الأنصاري الرملي الشافعي ، المتوفى سنة ٩٥٧ هـ) ، جمعها: ابنه ، شمس الدين مُحَمَّد بن أبي العباس أحمد بن حمزة شهاب الدين الرملي ، المتوفى سنة ١٠٠٤ هـ) ، ناشر ، المكتبة الإسلامية
51. **دقائق المنهاج** : العلامة الإمام محى الدين أبو زكريا يحى بن شرف الدين النووي ، المتوفى سنة ٦٧٦ هـ ، ناشر ، دار ابن حزم
52. **الفروق (أنوار البروق في أنواء الفروق)**: لأبو العباس شهاب الدين أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن المالكي الشهير بالقرافي (المتوفى: ٦٨٤ هـ) ، ناشر عالم الكتب
53. **د عدليې وزارت رسمي جريده**: د افغانستان اسلامي جمهوريت ، د عدليې وزارت ، رسمي جريده ، فوق العاده ګڼه ، د خپرېدو نېټه: د ١٣٩٢ هـ ش كال د وږي د مياشتې دېرشمه ، پرله پسې نمبر ١١١٥

بخاطر دسترسی به متن کامل این تحقیق مراجعه شود به:

پوهنتون سلام، کتابخانۀ مرکزی چهار راهی گل سرخ، سرک کلوله پشته

و یا هم به ایمیل آدرس ذیل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af